ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ ԱՆՆԱ
(ՀՅԹԻ)
ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ԹԱՏՐՈՆԻ ՀԻՄՆԱԴՐՈՒՄԸ ԵՎ ԱՌԱՋԻՆ ԴԵՐԱՍԱՆՈՒՀԻՆԵՐԸ

Թուրքական թատրոնի սկզբնավորումը և առաջին հիսուն տարիների պատմությունը սերտորեն կապված է հայ գործիչների անվան հետ: Այս հանգամանքը պայմանավորված էր նրանով, որ Օսմանյան կայսրություն թափանցող եվրոպական նորամուծությունների առաջին արձագանքողն ու կրողները հայերն ու հույներն էին: «Եթե նրանք ամբողջությամբ չէին պատկանում եվրոպական քաղաքակրթությանը, ապա շատ մոտ էին կանգնած նրան»,- գրում է Զիա Գյոքալփը՝ անդրադառնալով այս հարցին[1]: 1850-ական թվականներին արևմտահայության մշակութային կյանքում որոշակի աշխուժացում է նկատվում: Այնպիսի կարևոր հայաշատ կենտրոններում, ինչպիսին Կ.Պոլիսն ու Զմյուռնիան էին, ժամանակի պահանջներին համապատասխան զարթոնք էին ապրում դպրոցն ու մամուլը, գիտությունն ու գրականությունը: Բազմաթիվ հայ երիտասարդներ իրենց կրթությունը շարունակում էին Եվրոպայում և վերադառնում՝ իրենց հետ բերելով բազմաթիվ նորամուծություններ, որոնք դրական ազդեցություն էին գործում նաև հասարակության մեջ կանանց դիրքի բարելավման վրա: Այս կապակցությամբ ժանանակի արևմտահայ հասարակության ամենահայտնի կին գործիչներից Զապել Եսայանը[2] իր հոդվածներից մեկում գրում է. «Վենետիկէն վերադարձող ուսանողներ, որոնք հետզհետէ ընկերական կարեւոր դիրքերու հասան, հակառակ իրենց զանազան զբաղումներուն, վեհանձնօրէն իրենց մտքի պաշարէն բաժին հանեցին Պոլիս մնացող հասարակութեան, թէ՛ թարգմանութիւններով, թէ ինքնատիպ գործերով. լրագրութիւնն ալ մեծապէս նպաստեց մեր կիներուն մտաւոր մշակութեանը և հետզհետէ եւրոպական զարգացումին հետ մեր բարքերն ալ փոխուեցան ամէն տեսակէտով...»[3]: Այդ նորամուծությունների թվին էր պատկանում նաև թատրոնը, որը խանդավառությամբ է ընդունվել արևմտահայերի կողմից: Սկզբնական շրջանում թատերական ներկայացումները կազմակերպվում

էին մեծահարուստների տնեցիներում կամ դպրոցներում ու վարժարաններում: Այդ շրջանում կին դերասաններ չկային և «...կնոջ դերը յաճախ զանց կ՚առնուէին և եթէ շատ անգամ գործողութեան քայլերը անկարելի իսկ նկատուէր՝ այս բացառիկ պայմանային դեռատի պատանիներ էին. որ կը կատարեին կնոջ դերը»[4]: Սակայն ամեն ինչ փոխվում է. երբ 1856թ. ձևավորվում է առաջին պրոֆեսիոնալ թատերախումբը. Այս նախաձեռնությունը Սրապիոն Հեքիմյանինն է. որի կազմած թատերական խումբը «անդրանիկ խումբն է թէ՛ թուրք թատրոնին. և թէ՛ հայ թատրոնին»[5]: Այս խումբը Բերայի Նաումի թատրոնում թուրքերենով բավական երկար ժամանակ ներկայացումներ էր խաղում առանց կին դերասանուհու: «Ստեփան Էքշյուսն թուրք և հայ թատրոնին պետքը միանգամայն կը լրացնէ յաջողելով հայ օրիորդ մը. որ յանձն առնէ ժամանակին, բարքերու այդ անցեալ շրջանին. կուրծք տալ զանազան չարախօսութեանց. որոնք բնականաբար պիտի յաջորդէին իր բեմին վրայ երևալու յանդգնութեանը»[6]: Խոսքը առաջին դերասանուհու՝ Օր. Ֆանինի (Ալավնի Խամսեան) մասին է, որն առաջին անգամ բեմ է դուրս եկել 1856թ՝ դառնալով հայ և թուրք թատրոնի առաջին կին դերասանը: Թատերասեր հասարակությունը շատ ջերմ է ընդունել կին դերասանի խաղը, որը նորույթ էր և դրա պակասը զգացվում էր վաղուց: Օր. Ֆանինին գործակից դարձավ նաև Օր. Աղավնի Գէորգեանը, որը նույն տարում սկսել է խաղալ Սրապիոն Հեքիմեանի կազմակերպած թատերական խմբի մեջ[7]: Սակայն Գ. Ստեփանյանը իր՝ «Ուրվագիծ արևմտահայ թատրոնի պատմության» աշխատության մեջ անդրադառնալով այս կանանց նշում է, «վերոհիշյալ կանայք՝ որպես սիրող մասնակցելով հանդերձ մի քանի ներկայացման, չեն կարող համարվել առաջին դեռասանուհիները»[8]: Նա առաջին պրոֆեսիոնալ դերասանուհի համարում է Արուսյակ Փափազյանին:

Արդեն 1859թ. Կ.Պոլսի Բերա թաղամասում Սրապիոն Հեքիմեանը, ոգևորվելով իր կազմած թատերական խմբի հաջողություններից, վարժարանական սրահներից թատրոնը վերադրել է պրոֆեսիոնալ բեմ և ձևավորել առաջին արևմտահայ կանոնավոր թատրոնը՝ «Արևելյան թատրոնը»[9]: Չնայած իր ունեցած կարճատև կյանքին (1859-1863), Արևելյան թատրոնը մեծ հաջողություններ է ունեցել: Արևմտահայ և թուրքական բեմի լավագույն դերասաններն ու դերասանուհիները՝ Էքշեան. Ֆասուլեաճյան, Մնակյան. Պենկլյան. Թրյանց. Աճեմյան,

Արուսյակ Փափազյան, Մարիամ Ծաղիկյան և այլոք՝ որպես հմուտ դերասաններ կայացել են հենց այս թատրոնում[10]:

Արուսյակ Փափազյանը, որը գերազանց ավարտել էր Գում-Գափուի Ս. Լուսավորչեան վարժարանը և դասավանդել էր այնտեղ, մեծ հաջողություններ է ունեցել «Արևելյան թատրոնում»: «...կրնանք ըսել թէ մեր մեջ (խոսքը Կ.Պոլսի թատերասեր հասարակության մասին է. Ա.Ա) ոչ մէկ դերասանուհի իրեն չափ համակրանքի ու գուրգուրանքի արժանացած է...Արևելյան թատրոնի բեմի վրայ նա համբավի ու փառքի գագաթնակէտին հասավ»[11]: Արուսյակի մեծ համբավն էր, որ հետագայում ոգևորել և բեմ է հանել նորանոր տաղանդավոր դերասանուհիների, ինչպիսիք էին Երանուհի և Վերգինե Գարագաշյան քույրերը, Մարի Նվարդը, Պայծառ Ֆասուլաճյանը, Թ. Հերանույշը, Թերեզա Չուհաճյանը և այլոք, որոնք դարձել են թուրքական բեմի պարծանքը:

Առաջին թատերախումբը, որը Օսմանյան կայսրությունում տվել է թուրքերեն կանոնավոր ներկայացումներ և ունեցել է «պրոֆեսիոնալ» դրոշմ, Հակոբ Վարդովյանի կամ ինչպես թուրքերն էին նրան անվանում՝ Գյուլու Հակոբի խումբն էր: Վարդովեանի դերը՝ որպես թուրք թատրոնի հիմնադրի, հստակ ձևակերպել է Սելիմ Նուգեթ Քերչեքը, նշելով, որ թուրքերը նրան են պարտական իրենց թատրոնի ստեղծման համար[12]: Վարդովյանի փառքը ավելի ամուր հիմքերի վրա է դրվել 1869-70թթ. թատերաշրջանում, երբ սուլթանական կառավարությունը նրան շնորհել է Կ.Պոլսում հուշարարավ թատրոն ունենալու մենաշնորհը՝ տասը տարի ժամանակով: Հայտնի դերասանուհի Ագնիվ Հրաչյան իր հուշերում այդ կապակցությամբ գրում է. «Ամիսը ութ ներկայացում կուտայինք, չորսը թուրքերեն լեզվով, չորսը հայերեն, իսկ ռամագանին երեսուն գիշեր շարունակ կը ներկայացնեինք թուրքերեն»[13]:

Առաջին երեք թատերաշրջանում Վարդովյանը թուրքերեն ներկայացումները բեմադրում էր բացառապես հայ դերասան-դերասանուհիների մասնակցությամբ: Թուրք դերասաններ գոյություն չունեին, իսկ դերասանուհու մասին խոսք լինել չէր կարող: Ստեղծվում է թատրոնին կից մի հանձնաժողով, որը բաղկացած էր ժամանակի ամենանշանավոր թուրք մտավորականներից, որոնք փորձում էին միջամտել ու կառավարել Վասրդովեանի գործունեությունը: Վերջիններիս առաջարկով նա փորձում է դասեր տալ Ահմեդ Նեջիբին, Իսմայլ

Հազգրնին և Համդին. որոնք սակայն սահմանափակվում են երկրորդական դերեր կատարելով:

Վարդովյանի թատրոնը գործեց ուղիղ տասը տարի՝ մինչև 1879թ.: «Օսմանյան թատրոնի» կազմակերպման միակ պատճառը Աբդուլ Համիդի՝ թատրոնի շենքը մեկ օրում հիմնահատակ քանդելու հրամանն էր: Վերջինիս համար պատրվակ էր Ահմեդ Սիդիատի «Չերքեզ Էոզդենները» ներկայացումը. որը սուլթանի չերքեզ թիկնապահների մեջ վեճի առիթ էր տվել: Պալատի ներքին խաղաղությունը վերականգնելու համար Աբդուլ Համիդը այլ միջոց չէր գտել. նա հրամայել էր քանդել թատրոնի շենքը և գրել թատերախումբը[14]:

Վարդովյանի ռեժիսորներից Թ. Ֆասուլաճյանը նույն 1879թ. Պոլսում մնացած դերասաններից կազմել է թատերախումբ. մեկնել Բուրսա և շարունակել է մայրաքաղաքում ընդհատված թուրքական թատրոնի գործունեությունը: Բուրսայի թատրոնը փակվել է 1883թ.: Նույն տարվանից մոտ քառորդ դար թուրքական թատրոնի գործը ստանձնել է Մարտիրոս Մնակյանը՝ իր ղեկավարած «Օսմանյան դրամատիկ» թատերախմբով. որն իր ներկայացումները տվել է միայն թուրքերեն, քանի որ հայերեն ներկայացումներն արգելված էին մինչև 1908թ. օսմանյան սահմանադրության հռչակումը:

1908թ. հեղափոխությունից հետո Փարիզում կրթություն ստացած թուրք երիտասարդները ծրագրեր էին կազմում ազգային թատրոնի ստեղծման համար: Այդ երիտասարդներից մեկի՝ Բյուրհանեդդին բեյի անվան հետ է կապված թուրքական ազգային թատերախումբ ստեղծելու փորձերը: Նա ամեն ջանք գործադրում էր թուրքական թատրոնը հայկական տարրից ու ազդեցությունից ազատելու համար, սակայն թուրքերը չէին կարող առանց հայերի օգնության ունենալ ազգային թատրոն, քանի որ իսլամն արգելում էր կնոջ ներկայությունը բեմում, իսկ առանց դրա, ինչպես հետագայում նշում էր Աթաթուրքը, անհնար էր ստեղծել թուրքական ազգային թատրոն[15]: Թուրք թատերական գործիչները այս կարևոր հարցի լուծման համար դիմում են անգամ ծայրահեղ քայլի՝ փորձելով թատրոնի հետ կապել գնչուհիների. որոնք թրքախոս էին և կարող էին նպաստել հայերից ազատվելու գործին: Նրանք հավաքագրում են 30-40 գնչուհիներ, գրաճանաչ են դարձնում, սովորեցնում են բեմական արվեստը, սակայն անարդյունք. և հայ դերասանուհիները կրկին մնում են անփախարինելի[16]:

1913-14թթ Կ.Պոլսի քաղաքապետն էր Ֆեմիլ փաշան, որը կրթություն էր ստացել Լվրոպայում և բարձր էր գնահատում թատերական արվեստը: Նա անձամբ ճանաչելով այդ ժամանակ Փարիզում մեծ հռչակ վայելող «Օդեոն» թատրոնի տնօրեն Ա. Անտուանին, հրավիրում է Պոլիս, որպեսզի վերջինիս օգնությամբ ձևավորվի թուրքական ազգային թատրոնը: Անտուանը ուսումնասիրում է քաղաքում առկա բոլոր գործող թատերախմբերը, ծանոթանում դերասանների հետ և գալիս է այն եզրակացության, որ թուրքական ազգային թատրոնի հիմնումն առանց հայերի օժանդակության և մասնակցության անհնար է: Նրա ջանքերով 1914թ. հիմնադրվում է թուրքական ազգային թատրոնը՝ «Դար ուլ Բեդայի», որը գոյատևել է մինչև 1923թ., որից հետո նրա հիման վրա ստեղծվել է Թուրքական պետական ազգային թատրոնը: «Դար ուլ Բեդայի» առաջին դերասանուհի է նշանակվել Էլիզ Պինեմեճյանը, որը ամենաբարձր վարձատրվող դերասանուհին է եղել այդ թատրոնում: Այստեղ են խաղացել նաև Քնար Սևաճյանը, Ատրինե Դերձակյանը և ուրիշ հայ դերասանուհիներ: Երբ սկսվում է առաջին համաշխարհային պատերազմը, Անտուանը շուտափույթ լքում է Կ.Պոլիսը:

Առաջին համաշխարհային պատերազմը, Հայոց Ցեղասպանությունը անհնար էին դարձնում թուրքական թատրոնում հայերի աշխատանքը, անգամ թուրքական թատրոնին այդքան մեծ ծառայություններ մատուցած Մ. Մնակյանին ազատում են «Դար ուլ Բեդայի» դրամատիկական բաժնի ղեկավարի և ռեժիսորի պարտականություններից: Մնակյանին հնարավոր եղավ փոխարինել Ըստվան բեյով, սակայն դերասանուհիների հարցում հայերին թատրոնից վտարելու քաղաքականությունը կարող էր պարզապես թատրոնը փակման առաջ կանգնեցնել: Թերևս դա էր պատճառը, որ Հայոց Ցեղասպանության ողջ ընթացքում և անգամ 1915թ. ոչ մի դերասանուհի չի բռնագաղթվել: Էլիզ Պինեմեճյանը (Գովանի) թուրքական թատրոնում խաղացել է մինչև 1925թ., և մեկնել է Փարիզ, երբ թատրոնն ուներ իր առաջին թուրք դերասանուհիները:

Այսպիսով, թուրքական թատրոնի հիմնադրման և նրա առաջին հիսուն տարիների պատմությունը անքակտելիորեն կապված է հայ գործիչների անվան հետ: Եթե չլինեին արևմտահայ դերասանական խմբերը և հատկապես դերասանուհիները, ապա 19-րդ դարի վերջին և 20-րդ դարի սկզբին չէր լինի թուրքական թատրոնը:

ANNA ALEKSANYAN
(AGMI)

THE FOUNDATION OF THE TURKISH THEATRE AND THE FIRST ACTRESSES

The origin and the history of the first fifty years of the Turkish theatre are closely connected with the names of the Armenian artists. This circumstance was conditioned by the fact that Armenians were first to respond to European innovations penetrating into the Ottoman Empire. First Turkish performances were staged by Armenians. Moreover. first professional theatre was founded by Armenians. The Turks made every effort to get rid of the influence of the Armenians in the Turkish theatre. However. it was impossible till 1925, since Armenian actresses were indispensable ones in the Turkish theatre.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Фадеева И. Л., От империи к национальному государству, М., 2001, с. 65.
2. Զապել Եսայանը (1878-1937թթ.) ակտիվ հասարակական գործիչ էր, մանկավարժ, հրապարակախոս և թարգմանիչ: Նա առաջին արևմտահայ կանանցից էր, ով իր հրապարակումներում բարձրացնում էր կնոջ էմանսիպացիային առնչվող հարցեր:
3. Եսայեան Զ., Մեր կիները, «Ծաղիկ», Զմյուռնիա, 1903, թիվ 13(552), էջ 150:
4. Անգեղեայ Ս., Հայ դերասանուհիները, «Ծաղիկ», Զմյուռնիա, 1903, թիվ 1(540), էջ 2:
5. Նույն տեղում, էջ 2: Տե՛ս նաև Հարությունյան Բ., XIX-XX դարերի հայ թատրոնի տարեգրություն, Եր., 1980, էջ 22-23; Սահակյան Գ., Ուրվագիծ արևմտահայ թատրոնի պատմության, հ. 1, Եր., 1962, էջ 79:
6. Անգեղեայ Ս., նշվ. աշխ, էջ 2:
7. Չոպանյան Ա., Մկրտիչ Պեշիկթաշլյան, Փարիզ, 1907, էջ 87:
8. Ստեփանյան Գ., նշվ. աշխ., հ. 1, էջ 175:
9. Ստեփանյան Գ., նշվ. աշխ., հ. 1, էջ 213-319; Շարասան, Թրքահայ թեմը և իր գործիչները, Կ. Պոլիս, 1914, էջ 8-10:
10. Շարասան, նշվ. աշխ., էջ 9:
11. Նույն տեղում, էջ 30:
12. Ստեփանյան Գ., նշվ. աշխ., հ. 2, էջ 51:
13. Ազնիվ Հրաչյա, Իմ հիշողություններս, Փարիզ, 1909, էջ 68:
14. Ստեփանյան Գ., Թուրքական աղբյուրները՝ թուրք թատրոնի զարգացման գործում հայերի դերի մասին, Եր., 1983, էջ 13:
15. Ստեփանյան Գ., նշվ. աշխ., հ. 3, էջ 80:
16. Ստեփանյան Գ., նշվ. աշխ., հ. 3, էջ 80: